

УДК 322 (477) (091)

Зелена О.Я., Національний університет “Львівська політехніка”

Зелена О.Я. – Національний університет “Львівська політехніка”.

Осип Назарук про місце та роль церкви у державотворчих процесах в Україні

На основі творчої спадщини Осипа Назарука вивчається трансформація його політичних поглядів, а разом з ними і зміна у ставленні до релігії та церкви. Зроблено спробу дослідити концепцію вченого щодо місця і ролі церкви у суспільно-політичному житті. Розглядаються релігійні погляди О.Назарука, в основі яких стоїть Греко-католицька церква як вагомий чинник розбудови української державності початку ХХ ст.

On the basis of creative inheritance Osip Nazaruc's transformation of his political looks is studied, and together with them and change in attitude toward religion and church. An attempt to explore conception of scientist in relation to a place and role of church in social and political the life is done. Religious looks of O.Nazarouc, in the basis of which the Greco-catolitsca church as ponderable factor of alteration of the Ukrainian state system of beginning of XX age stands, are considered.

Релігія відіграє важливу роль у житті кожного народу. Виступаючи як суб'єкт політики й один із типів організації та об'єднання людей, вона стає універсальним чинником, без якого суспільство не може повноцінно розвиватися. Перетворившись у важливий фактор державотворчих процесів в Україні за роки незалежності, релігія суттєво впливає на шляхи реалізації національної ідеї, формування правової держави та громадянського суспільства. Тому українська влада стала перед складною проблемою налагодження адекватних стосунків з Церквою, зважаючи на існування трьох Православних конфесій та УГКЦ [3, с. 563]. Державно-церковні відносини можуть розбудовуватись, як засвідчила практика, лише за умов врахування державою ролі кожної церкви у виконанні нею суспільно-творчої ролі.

У цьому контексті важливого значення набуває вивчення досвіду відомих українських науковців В.Липинського та С.Томашівського, які з огляду на власну державотворчу діяльність виокремлювали церкву і її роль у політичному організмі. Державницькі монархічні погляди у поєднанні з засадами християнства, етики та консерватизму були близькі і українському громадсько

-політичному діячеві поч. ХХ ст. О.Назаруку, голові пресової служби Українських січових стрільців, члену урядів ЗУНР та УНР, лідеру партії Українська народна обнова (УНО).

Мета даного дослідження – вивчення трансформації політичних поглядів О.Назарука, а також зміни його ставлення до релігії і церкви, висвітлення концепції науковця щодо особливого статусу Греко-католицької церкви у розбудові української державності.

Політична кар'єра О.Назарука розпочалася у 1905 р., коли він вступає до Радикальної партії. Її програма базувалася на соціалістичних засадах. Сповідування таких ідей, відповідно, впливало і на ставлення Назарука до релігії та церкви. Вже в перших його публікаціях простежується до певної міри критичне ставлення до релігійних відносин в тодішньому галицькому суспільстві [23, ф. 789, оп. 1, спр. 30, арк. 187]. Державотворчі погляди молодого Назарука стали ще виразнішими в роки Першої світової війни, коли він вступає в ряди Українських січових стрільців, очоливши їх пресову службу [6].

О.Назарука захоплюють революційні події в Україні 1917-1920 рр. Він активно працює в уря-

дах ЗУНР і УНР [6, с. 493]. Після поразки УНР Директорії О.Назарук повертається в Галичину. Потім, разом з урядом ЗУНР, переїжджає до Відня. Трохи пізніше Є.Петрушевич делегує О.Назарука до Канади і Сполучених Штатів Америки по допомогу українських емігрантів для справи революції. Перебування за кордоном дало йому можливість проаналізувати недоліки державницького життя, по-новому оцінити роль релігії у цьому процесі. Розчарувавшись в демократичних засадах Української революції, він “відходить” від соціалістичних та республіканських ідей і все більше схиляється до монархістів. У своїх спогадах письменник розповідає, що заокеанський побут і світогляд надзвичайно вразили його. О.Назарук відзначає велику релігійність українських емігрантів, які гуртуються навколо церкви. На його думку, українська церква за океаном стала найсильнішою добровільною громадською організацією українців, яка допомагала їх самореалізації і зберігала національну ідентичність [12, с. 107]. Серед головних суспільних установ письменник називає родину, державу і церкву. Як політик, він особливо підкреслює вагомість останньої: “Навіть, коли Церква вже мертва в якомусь місці, все одно тільки в ній можна знайти сліди свого народу. А коли вона жива, то треба дуже шанувати її і дбати про неї як з власних, так і суспільних потреб” [20, с. 6].

Виступаючи на вічах перед українською громадою в Канаді та Сполучених Штатах Америки, О.Назарук наголошує на великому впливі релігії та католицької Церкви. На його думку, “релігія – се підстава суспільності, се жерело людської моралі. На неї опирається все суспільство і без неї занепадає” [18, 7]. Саме Церква “як область Духу і моралі”, – вважає Назарук, – є “основою і фундаментом усякого здорового суспільства та міцності всякої її сили, тим самим також і світської”. Якщо, наприклад, “світська влада паде”, – каже він, то – “автоматично залишається Влада Духовна” [16, с. 5].

Щодо ролі релігії та церкви у політичному житті, то, в першу чергу, вважає О.Назарук, “краса і пошана до релігії виховують масову жертовність, а значна жертовність забезпечує плекання краси і пошани релігійного культу Церкви та державного культу нації” [12, с. 54]. За словами вченого, “уніатська Церква – це властивий творець модерної української нації” [15, с. 36].

У своїх листах до Станіславського єпископа Григорія Хомишина Назарук висловлює думку, що “український націоналізм існував би і без греко-католицької церкви, бо це поява світова”. Але такий націоналізм був би “диким”. “Без греко-католицької церкви також може сформуватися і українська нація,” – говорить науковець, – та її “культурні зв’язки з Заходом будуть без греко-католицької церкви далеко слабші” [23, ф. 359, оп. 1, спр. 208, арк. 65].

У 1927 р. О.Назарук повертається до Львова. Політична ситуація у місті, як і загалом на західноукраїнських землях, суттєво змінилася. За наслідками Ризького мирного договору 1921 р. Західна Волинь, Полісся, Холмщина і Підляшшя увійшли до складу Другої Речі Посполитої. У 1923 р. до них приєднали й Галичину. Політика Польщі на цих територіях формувалася під тиском апологетів асиміляції українського населення. Для українців Східної Галичини основою ідентичності була належність до національної церкви. Це рівною мірою стосувалося як греко-католиків Галичини, так і православного населення Волині, Полісся і Буковини [5, с. 190]. Найбільшою і найвпливовішою організацією галицьких українців залишалася, без сумніву, Греко-католицька церква. У цьому контексті вона відіграла помітну роль у намаганнях Польщі вирішити українське питання на свою користь.

Існування і діяльність Греко-католицької церкви у Східній Галичині мали подвійний вплив на процес формування національної свідомості українського населення. З одного боку, залежна від Ватикану Греко-католицька церква формувала універсальний західноєвропейський католицький менталітет, який відрізнявся від православного візантійського. З іншого боку, за часів панування Польщі, особливо у міжвоєнний період, саме належність до Греко-католицької церкви ідентифікувала національну належність українців Галичини, зберігала українську окремішність краю, допомагала, попри всі історичні катаклізми, втримати “український дух”. Вона стала найважливішим чинником східногалицького суспільства і мала величезний авторитет та довіру в усіх прошарків населення [4, с. 49-50]. Таку пошану та вагу в суспільних справах греко-католицька церква здобула завдяки величезній праці її глави Митрополита А.Шептицького. У міжвоєнний період Андрей Шептицький став загально визнаним не лише духовним, а й національним лідером західноукраїнського населення [8, с. 21]. Його вплив відчувався у кожній ділянці суспільного життя, а релігійна діяльність спрямовувалась на впровадження тісної співпраці між Церквою та народом. Очолювана А.Шептицьким, УГКЦ основне завдання вбачала у вихованні українців-патріотів, які потреби народу ставили б вище від особистих амбіцій чи групових інтересів. Наголос при цьому робився на пріоритеті моральних цінностей для українських греко-католиків [11, с. 455-461].

Як політик з досвідом, О.Назарук теж розцінював УГКЦ як вагомий чинник галицького суспільства. Він вступає до Української християнської організації. УХО ставила собі за мету виховання української громади в християнському дусі та послаблення комуністичних впливів, які на той час ставали щораз відчутнішими. Сто-

ючи на позиціях лояльності до Польської держави, вона виступала проти українського і польського націоналізму, за національне примирення. Та польську владу не задовольняло створення угодовських організацій. Поляки активно впроваджували у життя свою загарбницьку політику, спрямовану на ослаблення Греко-католицької церкви, напади та репресії проти якої розпочали ще з 1918 р. [4, с. 52].

Відомі галицькі політичні діячі католицького напрямку намагалися адекватно реагувати на таку поведінку польської влади. Для обстоювання українських позицій, а також захисту інтересів населення історик Степан Томашівський разом з Осипом Назаруком ініціюють створення Українського католицького об'єднання (УКО). У програмі діяльності організації окреслювалися необхідні тактичні заходи щодо побудови української держави. Зокрема йшлося про необхідність як для Галичини, так і для Наддніпрянської України йти кожній своїм шляхом розвитку, з огляду на власні історичні передумови і не зв'язувати один одного штучно накиненими лише власними традиціями. Бо в усіх історичних катаклізмах лише західноукраїнські землі зуміли зберегти “український дух” завдяки своїй “близькості до Заходу та опорі на церкву й державу”. Головна роль у цій триєдиній опорі відводилась уніатській Греко-католицькій церкві, яка після занепаду Галицько-Волинської держави була “єдиною Церквою, окремою від польського латинства і московського православ'я”. Тільки Католицька церква, на їхню думку, підтримувала міжнародний культурний зв'язок і тим самим врятувала елементи класичної цивілізації, утворила культурну спільність Західної Європи, де історично опинилася й Галичина. Історичні зв'язки Галицької держави і католицької церкви покликані стати вирішальним чинником національного відродження українців”. Майбутню Українську державу партійці уявляли як своєрідний дуумвірат монархічної держави і греко-католицької церкви: “Династія фізичними засобами творить національну державу і дбає про матеріальне добро підданих, греко-католицька церква удержує міжнародний культурний зв'язок і формує народну душу” [22, с. 161].

Влітку 1930 р. по селах Галичини сталися масові підпали господарств польських поміщиків, колоністів та осадників, пошкодження телефонних і телеграфних ліній. Польська влада вдалася до нових репресій, т. зв. “пацифікації”, яка супроводжувалася арештами та масовим побиттям українського населення, закриттям українських шкіл та інших культурно-просвітницьких установ. За ненайсприятливіших умов українські громадсько-політичні діячі не втрачали надії на правове врегулювання відносин з польською владою. У 1930 р., свою лояльність щодо Поль-

щі задекларувала Українська народна католицька партія (з квітня 1932 р. – Українська народна обнова (УНО) на чолі з греко-католицьким єпископом Г. Хомишиним та О. Назаруком.

УНО активно втручалася в суспільно-політичне життя галичан. Владика Г. Хомишин виступив фундатором заснування товариства “Скала”, на чолі якого стали ректор Станіславської духовної семінарії П. Бойчук, а також О. Назарук. Останній уважав корисною і важливою діяльність “Скали”, адже це – говорив він – “діло потрібне і конче, бо пояснює відносини й оздоровлює наш нарід” [19, с. 4]. На основі Товариства було відкрито ряд читалень, які мали поширювати думки католиків серед простих галичан [19, с. 22]. “Скала” мала підготувати відповідне підґрунтя для створення нової суспільної формації, зміцнити католицьку ідеологію, “духовно скріпити себе самих”. Держава сформується тоді, – говорить О. Назарук, – “коли чисте і кріпке вірою буде насіння наше” [19, с. 29]. Він розумів, що українські католики становлять меншість в українському суспільстві. Але був переконаним, що “ця католицька меншість, власне завдяки своєму католицизмові, сильніша від великої і розпорошеної більшості. І тому лише з тої католицької меншості українського народу може вийти скріплення і відродження всієї України”. Основним завданням католицької організації було, власне, виховувати правих католицьких діячів, як зазначає Назарук, з “виразним обличчям, щоб ніколи не пішли на порозуміння зі злом” [19, с. 23].

Наступним кроком лідерів УКО була організація так званої “Католицької Акції”. Її мета полягла у зближенні пересічних громадян з представниками духовенства, тобто католицькими священиками. Було накреслено основні завдання: дбати про поширення католицької преси; організувати різноманітні товариства, які б ґрунтувалися на католицьких засадах; вести активну релігійну пропаганду серед молоді [19, с. 45]. О. Назарук сподівався, що заснування УНО допоможе зміцнити шанси на перемогу Греко-католицької церкви у боротьбі за національну державність [23, ф. 359, оп. 1, спр. 208, арк. 169].

Активна участь у релігійних партіях зумовила формування науковцем власної концепції щодо ролі церкви у суспільно-політичному житті. Він переконаний: “лише Церква зможе врятувати державу”. Після революційних подій 1917-1920 рр. “українське суспільство розбилося на різні світоглядні табори, кожен з яких обстоє впровадження своєї ідеї, своєї думки та погляду на життя. Народ розбитий, і колишню єдність важко повернути”. Об'єднавчою силою повинен виступити новий світогляд, який має сіяти “насіння католицької віри”, бо лише воно “може подарувати внутрішню гармонію й силу, почут-

тя рівноваги і правдивий розумний погляд на світ". Ідеї протилежних таборів принесли б лише "порожнечу, незадоволення, ненависть, руїну, кров..." [19, с. 10]. За О.Назаруком, УГКЦ виступила виразником національних інтересів галичан, бо саме вона згуртувала їх у прагненні створити власну державу.

Для підтвердження вагомості Греко-католицької церкви він робить спробу аналізувати історичні витоки унії. При цьому О.Назарук підкреслює "індивідуальність" УГКЦ. Вона, на його думку, "має від століть зовсім інакші формальні підстави, ніж інші подібні церковно-обрядові організації всередині Католицької Церкви та має інші тенденції розвитку" [13, с. 42]. Аналогію такої індивідуальності, – каже О.Назарук, – можна побачити просто в окремих людях католицької віри, які мають різні здібності, різне виховання, різні особисті цілі, умови життя, але всі вони душею поклоняються Христу, підпорядковуються центру християнства у Римі. Тобто, кожна людина католицької віри при всіх особливостях, за його словами, – "це промінь, який має один центр свого походження: в містичнім тілі Христа, репрезентованім Апостольською Столицею в Римі. Сума того проміння становить ясну струю Уніатської Церкви, яка без свого центра в Римі немислима". Українська Греко-католицька церква добровільно відокремилася від великої спільноти Католицької церкви і це, – вважає письменник, – "на віки рішаючи спонука для нашої вірності Апостольській Столиці та для нашого спеціального релігійного забілення і його теплоти" [13, с. 43]. Виступаючи на різноманітних конгресах та з'їздах за кордоном, О.Назарук неодноразово порушував проблему надання більшої самостійності Греко-католицькій церкві. Зокрема на Євхаристійному конгресі у Варшаві доповідач звернувся до польської сторони з проханням дати свободу розвитку тій "традиційній" унії, що входить в коло функціонування римо-католицьких ієрархів, римо-католицьких монаших Чинів і польського духовенства. Він пропонував польським черничим згромадженням, попередньо узгодивши з українським Преосвященством, дозволити у себе сформувати окрему українську гілку. Та, на жаль, всі ці пропозиції О.Назарук, не міг подати у конкретній формі, бо міг викликати серйозний спротив або навіть скандал з польського боку [23, ф. 359, оп. 1, спр. 208, арк. 160].

Та не лише поляки, на думку О.Назарука, вели боротьбу проти української Церкви. Галицькі москвофіли теж спричиняли чималі клопоти для греко-католиків. У праці "Замах на Церкву" науковець спростовує і відкидає закиди, наведені у статті анонімного автора газети "Русській Голось". Москвофіли звинувачували

греко-католиків у тому, що останні перешкоджали створенню в Галичині православного осередку, що греко-католицька церква перетворилася на "знаряддя" насильної українізації місцевого населення, у беззастережній відданості Римському Папі, у тому, що москвофільських священників не висвячують у духовних семінаріях [13, с. 31].

Особливе місце в релігійних поглядах О.Назарука займає і статус духовенства. Виступаючи на загальних зборах "Скали", він наголошує, що католики мають бути не тільки освіченими, але й політично активними [19, с. 40]. Духовенство має займати важливе місце у соціально-політичній структурі суспільства. Він заперечує аполітичність кліру, оскільки це призвело б до того, що "не лише найстаріший і найбільш зорганізований стан людської спільноти буде втрачати свій вплив у суспільстві, а підривається роль самої Церкви та моралі. У такому випадку народ перейме ліві погляди, що приведе його до краху і повного занепаду нації. Тому духовенство – це перша і основна частина Церкви. Отже втрата прав духовенства – втрата прав Церкви" [19, с. 42]. Що ж до політично-партійної належності священника, то О.Назарук погоджується з владикою Г.Хомишиним: "Священик має обов'язок заявити за тим, що вважає добрим. Але з тактичних причин не повинен висуватися занадто наперед в партійно-політичному житті" [19, с. 43].

О.Назарук відзначає і важливу роль Церкви у процесі виховання молоді. Зокрема, під її егідою він пропонував створювати молодіжні спортивні товариства. "Люди повинні розуміти, що побожність і католицизм не означають слямазарність і плаксивість". Пошана до Церкви має полягати у фізичній справності: "Не думайте, що католик се лише той, що побожно схилить голову на бік і по три рази зітхає, а нічого не робить для оборони своєї Церкви. Такі часи як теперішні вимагають не лише гарту Духа, але також фізичної оборони релігії, віри, Церкви, моралі. Тільки тоді оживиться Церква, а разом з нею скріпиться українська нація" [19, с. 51].

Отже, погляди О.Назарука щодо Церкви і релігії в українському суспільстві формувалися під впливом політичних подій. Захоплення політика соціалістичними ідеями сформували його критичне ставлення до релігії. Поразка національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. та еміграційний період діяльності, спонукали О.Назарука ревізувати свої погляди на роль Церкви у державі. Він стає організатором релігійно-політичних угруповань, веде активну релігійно-просвітницьку діяльність. В основі державницької концепції науковця стоїть Церква, яка є об'єднувачим стрижнем нації. Релігійний світогляд, заснований на християнській моралі, повинен ідеологічно скріпити населення в державі. Головну роль у галицькому суспільстві О.Назарук

відводить Українській Греко-Католицькій Церкві. Вона, на його думку – “головна кріпость Духа всієї української нації, головна підойма її, головний кристалізаційний центр і найважливіший акумулятор її сили” [13, с. 72]. Сьогодні історія довела правдивість такої концепції. У 20-30-х рр. XX ст. УГКЦ виступила об’єднавчим чинником українців, підтримала національно-визвольний рух в роки Другої світової війни, боротьбу за українську державність. Тому й була ліквідована сталінським тоталітарним режимом. Після довгих років перебування у підпіллі УГКЦ зберегла свій вплив у суспільстві. З відно-

вленням діяльності на рідній землі настала пора не тільки акумулювати досвід Церкви у щось цілісне, а й довести до всього світу особливості української церкви [9, с. 434]. У незалежній Україні, вважає Блаженніший Любомир Гузар, перше завдання Церкви – бути собою, а діяльність людей і Церкви має відповідати Божим ідеалам, тоді “ми можемо стати сумлінням для народу” [2, с. 17]. УГКЦ продовжує набирати рис інституції загальнонаціонального масштабу, про що свідчить, поміж іншим, і перенесення осідку Глави УГКЦ зі Львова до Києва 21 серпня 2005 р. [1, с. 1].

Література

1. Блаженніший Любомир – Верховний Архієпископ Києво-Галицький // Жива Вода. – 2005. – Вересень. – №9.
2. Блаженніший Любомир Гузар: про надію і місію // Дзеркало тижня. – 2004. – 21 лютого.
3. Боруцький С. Релігійна ситуація на Львівщині: стан та основні тенденції розвитку // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 563-568.
4. Гетьманчук М. Українська Греко-Католицька Церква і політика Польщі в українському питанні міжвоєнного періоду (березень 1921 – серпень 1939 рр.) // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2002. – Т. 9. – С. 48-58.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.
6. Довідник з історії України. – Київ: Генеза, 2001. – С. 493.
7. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження: Матеріали до вивчення дисциплін гуманітарного циклу. – Дрогобич, 1990. – 42 с.
8. Мариневич М. Андрей Шептицький і дилема гуманістичного вибору // Дзеркало тижня. – 2005. – 19 листопада.
9. Мариневич М. Українська ідея і християнство, або Коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису. – Київ: Дух і Літера, 2003. – 544 с.
10. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944 / Упорядник Жанна Ковба; Науковий редактор Андрій Кравчук. – К.: Дух і Літера, 2003. – 313 с.
11. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали 1899-1944 рр. Т. II: Церква і суспільне питання. Кн. 1.: Пастирське вчення і діяльність. – Львів: Місіонер, 1998. – 570 с.
12. Назарук О. В Будапешті на Євхаристійному конгресі. – Львів: Накладом УКО, 1938.
13. Назарук О. Замах на церкву: Про те, яка небезпека загрожує Українській Греко-Католицькій Церкві і про передумови успішної оборони. – Львів: Накладом часопису “: Накладом часопису “Нова Зоря”, 1939. – 94 с.
14. Назарук О. Ідеологічні основи Української католицької Народної партії. – Львів: Накладом Орган. ком. У.К.Н.П., 1931. – 64 с.
15. Назарук О. На калиновім мості. Листи до молоді. – Львів, 1933. – 84 с.
16. Назарук О. Наш єпископат в Америці і боротьба проти нього. – Філадельфія, 1926. – 32 с.
17. Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з Української революції. – Відень, 1920. – 344 с.
18. Назарук О. Робітництво і релігія-ідея-пресавкладка. Найкоротша історія України. Наука для діячів. – Чикаго, 1926. – 29 с.
19. Назарук О. Узасаднення “Скали”: Реферат О. Назарука, виголошений на Загальних Зборах делегатів читалень т-ва “Скала” в Станіславі. – Львів, 1936. – 27 с.
20. Назарук Осип. Жінка і суспільність: Реферат, виголошений на засіданні Генерального Інституту Католицької Акції у Львові дня 13 квітня. 1934. – Львів, Накладом Української Католицької Організації, 1934. – 48 с.
21. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX-XX ст.) / За заг. ред. докт. іст. наук, проф. Я.Малика. – Львів: Світ, 2001. – 270 с.
22. Потульніцький В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – Київ: Либідь, 1992. – 232 с.
23. Центральний державний історичний архів України у м. Львові.
24. Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. та українська суспільність. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1993. – 51 с.

Надійшла до редколегії 07.09.2005 р.